

A jelen kutatás egy záró cselekményeként műhelykonferenciát (workshopot) szervezünk. A műhelykonferencia a stílus, a nyelvi megformáltság tágabb kommunikációs, interakciós és interszubjektív vonatkozásait kívánja fölvezetni, különböző tudományok (filozófia, irodalomtudomány, poétika) nézőpontjából: hogyan hozhatók termékeny diskurzusba a nyelvi megformáltság különböző nézőpontú értelmezései. E különböző megközelítésekben az lehet a közös mozzanat, hogy a nyelvi megformáltság jelentésképző szerepe élő nyelvi interakcióban, a kommunikáció történéseiben érvényesülhet. Ilyen vonatkozása – többek között – a stílusnak

- a dinamikus kommunikáció, a referenciális jelenet létrehozásában, folyamatos alkotásában, a kommunikációs egyezkedésben betöltött szerepe;
- a világban benne lévő ember ön- és világértelmezésében érvényesülő funkciója;
- a kultúra kommunikatív alapját, közösségi szemantikáját, a közösség önreflexivitását és önalkotását alakító hatása;
- személyiségalkotó modalitásai;
- a másban (az „idegenben”) történő önmegismerésben megmutakozó fontossága;
- a nyelvi lehetőségrendszer (potenciál) határainak kiterjesztésében, a nyelvi innovációban való szerepe.

A műhelykonferencia a K81315 Kognitív stilisztikai kutatás című OTKA-pályázat keretében, e pályázat támogatásával valósult meg. A Stíluskutató csoport e műhelykonferencián és e műhelykonferenciával köszöntötte a csoport alapítóját, Szathmári István tanár urat 90. születésnapján. A következőkben a műhelykonferencia három előadását közöljük.

Tolcsvai Nagy Gábor
egyetemi tanár

A nyelvi megformáltság szerepe a kultúra autopoiétikus és önreflexív folyamataiban*

1. Az ember világban-benne-létező személy, aki tud önmagáról és környezetéhez való viszonyáról (l. Heidegger 1989). Ez az ittlét (Dasein) humán lényege. Ennek az egzisztenciakonstruálásnak megkerülhetetlen tényezője a nyelv. A nyelv pedig nem egyszerű eszköz, mint a kilincs vagy a dióverő pózna, hanem az emberi létezés és megismerés közege és egyúttal működtetője. Éppen ezért a nyelv működésében nem csupán a mi, tehát „a téma” fontos, hanem a hogyan, a stílus is. Az emberi létezés közösségben történik, cselekvések által. A cselekvések egy része nyelvi természetű. A nyelvi cselekvések hogyanját a közösség, a közösséget fenntartó kultúra konvenciókkal, mintákkal orientálja. A megszólalás hogyanjának a konvenciói egyrészt

* Az előadás és a tanulmány a K81315 Kognitív stilisztikai kutatás című OTKA-pályázat támogatásával készült.

egyetemes jellegűek (ilyen például az udvariasság megléte), másrészt történetileg változnak (az udvariasság formái és jellemzői koronként erősen különbözhetnek).

A stílus a nyelv megformáltságból eredő értelem-összetevő, az az értelem, jelentés, amellyel a nyelvi kifejezések megformáltsága (a hogyan) hozzájárul egy szöveg jelentéséhez (vö. Tolcsvai Nagy 1996). A stílus tehát nem dísz, hanem minden nyelvi cselekvés természetes és elidegeníthetetlen alkotóeleme. A stílus ekképp hozzájárul egy közösség önfenntartásához, kultúrájának állandó alkotásához mint autopoietikus és önreflexív folyamathoz (l. Luhmann 1998). Az alábbiakban e kérdéskör egy fontos vonatkozásáról, a stílus alapfunkciójának közelmúltbeli történeti átalakulásáról lesz szó. Ez a kijelentés számos további tényezőt és körülményt tartalmaz vagy hív elő, mind a stílus funkcionálásában, mind a róla való beszédben.

A nyelvről beszélünk, még hozzá annak összetettségében: rendszer és használat, nyelvi szerkezet és megértés viszonyaiban. Itt nem szembeállító dichotómiákról van szó, hanem ugyanannak a jelenségkörnek különböző oldalairól, amely oldalak a beszélő, a beszélői tudás számára nem különülnek el egymástól (l. Langacker 1987; Tomasello ed. 1998; Barlow–Kemmer eds. 2000).

Miképp a humántényezők, úgy a nyelv és a stílus is történeti, mind megvalósulásában, mind értelmezésében. E történeti folyamat részeként ismerhető fel az a változás, amelyben a stílus normafunkciója és értelmezése fokozatosan átvált valami másba, korábban föltehetőleg nem tapasztalt újba. A mintához igazodás elvárásából és gyakorlatából a történeti meghatározottság, a történeti tudat, az azonosítás, önazonosítás, önalkotás emelkedett ki, az abszolút kritériumok viszonyított tényezőkké alakultak és alakulnak.

A stílus mint a konvencionálisnak, a tipikusnak megfelelése helyett az individualitás és a történetiség tudata lett meghatározó (a 18. század második felétől kezdődően, de elhúzódozó folyamatban kiterjedve) (vö. Gauger 1995: 10–11). Úgy, hogy fokozatosan az egyéni különбözés és az identitás egyik viszonyító közege lesz, a művészetén kívül, a mindennapi társas viselkedésben. Ez a társadalom- és nyelvtörténeti folyamat a magyar kultúrában a 19. század végén kezdett felerősödni reflektált voltában is, az 1920-as évektől kezdve visszaszorult a konvencionális formák követésének előnyére, majd az 1960-as évektől újból felerősödött, és az ezredforduló nyelvi gyakorlatában meghatározó tényező lett, Európában általában.

E történeti folyamat a stílus nyelvi, irodalmi és kulturális státusát erőteljesen megváltoztatta. Nem véletlenül fogalmazott a nyelvi megformáltsággal kapcsolatban egyik esszéjében erőteljesen Gottfried Benn: „leszámoltunk az igazsággal és alapvetővé vált a stílus. Értelmezésekkel immár nem sokra megyünk, munkálkodik a végzet, munkába vett bennünket az átváltozás” (Benn 2011: 194).

A folyamat nem korlátozódott és az ezredforduló után még kevésbé korlátozódik a művészetekre, hanem éppen nagy erővel jelentkezik a mindennapi cselekvésekben. A posztmodernnek is nevezett kommunikációs társadalom kivált rájátszik a nyelv sokféleségére és felderítetlen potenciáljára, valamint lehetséges funkcióira. A nyelvi megformáltság jellemzőinek és történeti változásainak kultúraképző funkcióit, e funkciók fontosságát aligha lehet pontosabban meghatározni Hans-Robert Jauß posztmodernről írt összefoglalásánál. Jauß (1999: 217) a posztmodern kritériumait az irodalom egy 20. századi korszakváltása kapcsán definiálta: „elfordulás egy aszketikus modernizmus

ezoterikus kísérletétől az érzéki tapasztalat és a megértő élvezet, illetve a bőven adagolt szatíra és szubverzív komikum exoterikus igenlése felé, a szubjektum proklamált halálának átcsapása a szolitaris tudat határai oldódásának egy polifón Én és Te viszonyra nyíló tapasztalatába; az autonóm műalkotás, az önreferenciális poétika feláldozása a művészeteknek a nagymértékben industrializált világ jelenére és új médiumaira való irányítása érdekében; továbbá messzemenően szabad rendelkezés minden elmúlt kultúra fölött (intertextualitás); a recepcióra és a hatásra áthelyeződő esztétikai érdeklődés; nem utolsó sorban a magas- és tömegkultúra olyan elfogulatlan eggyé olvasztása, amely a fiktitvet, az imagináriust, a mitikust a kommunikáció médiumaként képes hasznosítani, s technicizált világunk információáradatával szemben felmutatni”.

Ezek a kritériumok egyértelműen túlmutatnak a szépirodalmon, és többségük általában jellemzi az ezredforduló európai típusú kultúráit, azok nyelvi világát. Az internetes kommunikáció nyelvi jellemzői meglehetősen pontossággal valósítják meg a fentieket, mindennapi helyzetekben (egy-egy tényezőiről l. alább).

2. A stílus ilyen átalakulásában mind nagyobb szerepet kap az az összetevő, amelyet szociokulturális tényezőknek lehet minősíteni (szemben a nyelvi rendszer gyakran abszolútnak tekintett stíluspotenciáljával). A szociokulturális tényezők a stílus összetevői, amelyeket egy közösség, egy kultúra alakít ki, tart fenn, kulturális attribúciók révén értelmet rendelve megformáltsági típusokhoz (vö. Tolcsvai Nagy 1996; Tátrai–Tolcsvai Nagy szerk. 2012). A szociokulturális tényezők nem következnek feltétlenül és kizárólag a nyelvi rendszeren belüli jellemzőkből és viszonyokból. A szociokulturális tényezők a nyelv mint potenciál stíluslehetőségeit a közösség és kultúra jórészt konvencionált nyelvi cselekvésmintáihoz kapcsolják, ezáltal elősegítve a nyelvi interakcióban a közös figyelemirányítást, a közös jelentésképzést.

Például a metafora stílustényező lehet „önmagában” (eltérő hatással), nem feltétlenül függve szociokulturális körülményektől (jóllehet a történeti meghatározottság és az elváráshorizont ebbe beleszól). Ugyanakkor az ironizálás, a szinonimák értékösszetevői, a személyközi kapcsolatokat és a beszédhelyzetet generáló kifejezések erősen kötődnek történeti közösségi és kulturális jellemzőkhöz. A stílus ezáltal a jelentésképzés dinamikus megvalósulásainak alkotó tényezője, a nyelvi megformáltság jelentésképző szerepe élő nyelvi interakcióban, a kommunikáció történéseiben érvényesülhet.

Ebben a tevékenységben a beszélő sémaként számon tartott nyelvi, tágabban kommunikációs kategóriákat alkalmaz úgy, hogy azokat az adott helyzethez, a beszélői (hatás)szándékhoz és a feltételezett hallgatói elváráshoz igazítja. Tehát a kategorizálást összekapcsolja a konstruálással, a funkció érvényesítésével, a megértés és megértetés szándékával. Éppen ezért a funkció, megértés és a kategória (beszélői kategorizálás) éles szétválasztása nem indokolt, ellenkezőleg, a kettő motivált kapcsolata teszi lehetővé a jelentésképzést. Paul de Man nevezetes retorika- és irodalom- vagy esztétikaelmélete szembeállítja a kategóriát és a megértést: „Ha [...] azt kommentálván, hogy Homérosz oroszlánnak nevezi Akhilleuszt, arra a következtetésre jutok, hogy Akhilleusz bátor, ez hermeneutikai döntés; ha másfelől megvizsgálom – Arisztotelésszel –, hogy Homérosz hasonlatot vagy metaforát használ-e, az a poétika szférájába tartozó megfontolás.

A két eljárásban igen kevés a közös” (de Man 1999: 410). A mindennapi és irodalmi beszélő számára a két eljárás párhuzamos. Egyik a másik nélkül nem lehetséges – ezt mutatják a nyelvi tudás és a megismerés kognitív jellemzői.

3. A nyelvet a beszélő egy kis részben mindig újraalkotja. A közösségi konvenció és a beszélői tudás begyakorlottsága azonban meghatározó.

A mindennapi beszéd a viszonylagos egyértelműsége törekszik. Ez többek között azt célozza, hogy a jelentésképzés közös, beszélő és hallgató közötti tevékenysége sikeres legyen. A nyelvi jelentések nem dolgok, nem fizikai tárgyak, a jelentést nem „beleteszi” a beszélő a szóba vagy a mondatba. A jelentések cselekedetek, a fogalmi konstruálás eredményei. „[A] nyelvi jelentés cselekedetei szubjektívan konstruálódnak, amennyiben egy interszjektívan megosztott szövegvilágban hoznak létre értelmet [...] a jelentés cselekedetei nem mentális reprezentációkat szállítanak egy egyéntől a másikig, hanem a közös figyelem tárgyait helyezik előtérbe egy adott kommunikációs helyzetben [...] az igazság ekkor a sikeresen elért közös referencia” (Lewandowska-Tomaszczyk 1985: 300; l. még Sinha 1999: 232). A jelentés a séma és a kontextuális megvalósulás közötti viszonyban konstruálódik meg a nyelvi interakció során, a közös figyelmi jelenet interszjektív műveleteiben. Mivel a stílus a megformáltságból eredő értelem-összetevő a szövegekben, ezért a stílusra a tiszta jelentéshez hasonló jelentésképző tényezők érvényesek.

A dinamikus, időben zajló és egyezkedésen alapuló közös figyelmi jelenetben az előhívott tudás, a megértett beszédhelyzet sémái egyedi módon megvalósulnak a beszédben. Ám az egyediség elsősorban a séma valószínűségére, várhatóságára épül, megvalósulásában is egyértelműen. Ez szükséges a kommunikáció hatékonyságához, amely a könnyű fogalmi elérhetőség felé irányul, nehéz esetekben is, viszonylagosan. A mindennapi beszéd ezért a nyelvi szerkezetekben replikatív, vagyis ismétlő jellegű. Illetve részben replikatív, részben alteráló módon replikatív: annyira innovatív, amennyire a helyzetnek megfelelő összetettségi és gyorsasági megértésfeltételeket még nem vagy csak kis mértékben lehetetleníti el (ehhez l. Croft 2000). Nyilvánvaló, hogy a társas jelentésképzésben mint a kommunikáció alpműveletében nem pusztán a nyelvi rendszer elemeinek „használatára” kerül sor. A beszédben a kultúra és a közösség erőteljes önalkotási és reflexív, önreflexív folyamatainak vagyunk cselekvő részesei és tanúi.

E ponton lehet visszacsatolni a fentebb említett történeti folyamathoz, a stílus általános fő funkciójának a fokozatos megváltozásához. A stíluseszmenynek való megfeleléstől az önazonosítás és a pillanatnyi kommunikációs hatásszándék funkciói felé való eltolódás a polgári társadalom utáni „poszt-bildungsbürgerlich”, a kommunikációs társadalomra jellemző stílusértelmezéshez és gyakorlathoz vezet. Ekképp a stílus mindinkább a spontán, közvetlen, áttétel nélküli kifejezése, megkonstruálása valaminek, amely az egyéni és közösségi cselekvés és kultúra oldaláról közelíti meg a megformálás jelentésképző erejét, közvetlen motivációkkal és nem elsődlegesen a nyelvi rendszerből eredő lehetőségek felől.

Ennek közege a dinamikus, időben történő, cselekvők által létrehozott és működtetett kommunikációs helyzet, a közös figyelmi és referenciális, jelentésképző jelenet (vö. Tomasello 2002; Tátrai 2011). A közös figyelmi és referenciális jele-

net interszjektív, vagyis a közlés értelmét közösen hozzák létre a beszélőtársak. E folyamat alapvető tényezője az egyezkedés (Tátrai 2011). Az egyezkedés során a beszélőtársak hatásszándékai és elvárásai dinamikusan, időben alakulnak a nyelvi interakció során. A beszélőtársak egymást, egymás nyelvi és nem nyelvi viselkedését is figyelik, és saját céljaiknak, valamint társaik reakcióinak megfelelően konstruktívan alakítják is saját viselkedésüket, a közös jelentésképzés, a megértés és megértetés céljából. Az egyezkedés során a nyelvi megformáltságnak kiemelt szerepe van.

A stílus funkcionálását a nyelvi tevékenység részeként az egyén viselkedése, önazonosítása és a közösség önalkotása (autopoietikus működése) szempontjából egyaránt jellemezni kell a leírásban.

Az egyén viselkedésének fő funkciói a nyelvi megformáltságban az alábbiakban nevezhetők meg:

- a szubjektum önállítása vagy ennek kísérlete vagy illúziója, a figyelem (a beszéd) tárgyának viszonyában;
- a beszédhelyzetnek, a beszélőtársak egymáshoz való viszonyának a létrehozása.

A stílus a beszélőt tekintve szubjektívizációs jellegű: a stílusgeneráló beszélő elsősorban impliciten része a nyelvi konstruálásnak. A szubjektívizáció legáltalánosabban a beszélő vagy valamely más cselekvő nem kifejtett, azaz bennfoglalt jelenléte, attitűdjének vagy hiedelmeinek, nézőpontjának a rejtett kifejezése által, egy mondatban vagy szövegrészletben, anélkül, hogy a mondat vagy szövegrészlet nyílt és objektívizált résztvevőjévé válna (Langacker 2006; Tolcsvai Nagy 2013). A beszélő ritkán mondja ki nyíltan, hogy „én most kedvesen, hivatalosan vagy közönségesen fogok beszélni veled”, hanem – a stílus lényegének megfelelően – a megformáltsággal bennfoglaltan közöl tartalmakat.

4. Az egyén nyelvi tevékenysége a nyelvi megformálásban sokféle módon megvalósulhat: lehet innovatív vagy alteráló mintakövető vagy akár üres nyelvi tűzijáték is. Az ezredfordulóra a stílus funkcióját a beszélők egy jelentős szociológiai rétege vagy rétegei fokozatosan megváltoztatták a magyar(országi) kultúrában, a fentebb jelzett történeti folyamat erőteljes szakaszaként. Itt elsősorban olyan beszélőközösségekről van szó, amelyek városi eredetű vagy annak tartott populáris csoportok, hálózatok és térségek, amelyekre jellemző:

- a kumulálódó kultúra elsősorban a hagyomány feldolgozó, újító (innovatív, nem replikatív, ismétlő) jellegén alapul;
- a nyelvi kapcsolatokat a személyes mozgás (utazás, migrációs, mobilitás), valamint az interneten való kommunikáció növekvő mértéke befolyásolja;
- az egyének több beszélőközösségbe (ezek személyes központú hálózatába) tartoznak, az önazonosságot az anyanyelvváltozat (vernakuláris) és a további elsajátított nyelvváltozatok egyedi (személyes és csoport-) rendszere adja.

Ezek a társadalmi rétegek egyaránt különböznek a hagyományos paraszti (falusi: földműves és kézműves) nyelvjárási csoportok, hálózatok és térségek nyelvi világától és sztenderd beszélői csoportok, hálózatok és térségek jellemzőitől, amelyek

ugyan eltérő okokból és tartalommal, de a replikatív sémaalkalmazást, a stilisztikai állandóságot jelentékenynek tekintik, és nagymértékben fenn is tartják a mindennapi nyelvi cselekvésekben. Jóllehet a szociolingvisztikai kutatások csak áttételesen mérik e rétegeket és csoportokat, a világháló közösségi, kommunikációs és kultúraalkotó szerepéről már sokat lehet tudni.

Ezeknek a csoportoknak a nyelvi viselkedésére fokozottan jellemzők az alábbiak:

- a nyelvi megszólalás elsősorban cselekvés, kevésbé „tartalmak közlése”; vagyis maga a megszólalás hangsúlyozottan részvétel valamely létrehozott és megértett beszédhelyzetben (vö. Nyíri–Szécsi szerk. 1998);
- a beszédhelyzetek egy jelentős hányadában gyakran többen is részt vesznek, a diskurzusok nyitottak, lehet csatlakozni (ilyen az internetes fórumok, topikok és kommentek világa);
- a populáris városi kultúra részeként a kommunikáció jelentős része függetlenedik a települési típustól és a fizikai alapú kommunikációs tértől;
- az elektronikus kommunikációs világhálón részben álarckokkal lehet megjelenni, szerepeket lehet játszani, saját vállalt személyes arc nélkül vagy éppen sok arccal;
- a nyelvi megformáltság működtetése révén a személyiség felépülhet a nyitott kommunikációs térben, vagy feloldódhat a kulturális, nyelvi és nézőpontbeli sokféleségben;
- a nyelvi kommunikáció hangsúlyosan emergens, a társalgás bármely szakaszán nem könnyű a folytatás jellegének valószínűsítése, sem tartalmilag, sem a megformáltság tekintetében.

Ezek az általános jellemzők következményekkel járnak a beszélő és a hallgató személy nyelvi viselkedésére, e viselkedésformák tényezőire. Illetve a beszélők maguk alakítják ezt a kommunikációs világot úgy, hogy a nyelvi viselkedés formái a stílusban önmagukat hozzák létre, megjelenítve, megkonstruálva magát a beszélőt is. Ilyen tényezők – többek között – az alábbiak:

- a közvetlen kifejezés, a pillanatnyi, nem feltétlenül hosszú távú hatásszándék az uralkodó, mint egy párbeszéd egy fordulójában, annak korlátaival, de gyakran késleltetett hatásával;
- mentális és érzelmi modulációk időponthoz kötött, a mindenkori mosthoz lehorgonyozott motivációs alapokként funkcionálása;
- a személyiség keresése a mindennapi nyelvi tevékenységben, a nyelvi sokféleség vagy a nyelvi potenciál felismert gazdagsága keretében vagy parttalanságának talán paradox helyzetében, a társasság és/vagy a magára maradtság kereső helyzeteiben;
- az imaginárius (vagyis a nem kategorizált és megkonstruált mentális tartalmak) gomolygása, körvonalnélkülisége, amely nem a normatív nyelvi szabályosságban artikulálódhat, hanem keresi a lehetőségeit a nyelvi kifejezésben;
- a nyelvi kifejezések változtatóan azonos (alteráló replikatív) és újító (innovatív) alkalmazása, jelöletlen vagy jelölt átértelmezése.

A közösség önalkotása az előzőekben jellemzett városi populáris (népi) csoportokban szintén számos, korábban, több évtizeddel ezelőtt nem tapasztalt tulajdonságot mutat. A rétegek nyelvi tevékenységében a nyelvi megformálásban a következők azonosíthatók:

- nyelvi sokféleség,
- nyelvi szabadság,
- az alkotás, a kreativitás elismerése a mindennapi nyelvi tevékenységben.

A nyelvi sokféleség, a szabadság és a kreativitás a közösség önalkotásának kitüntetett tényezője. Egy közösséget, társadalmat a közös és közösen értelmes cselekvések tartanak össze. E cselekvések egyik fajtája a nyelvi tevékenység. Az ezredforduló utáni városi populáris csoportok közösségi szemantikája nem kis mértékben és jelöltséggel azonos a közösség stilisztikájával és retorikájával. Ebben a közegben az egyik azonosító nyelvi megoldás az innováció, az egyedi, a feltűnő, a szokatlan, amely meghökkent, és ezáltal lesz meggyőző, vagy próbál az lenni.

Példaként a számos lehetőség közül egyet érdemes itt megemlíteni. A szemantika mint a megformáltság forrása minden kultúrában és korban lényeges tényező volt. Ez tapasztalható a magyar nyelvi kultúrában is a városi populáris rétegek jelentésbeli újításaiban. A SEBESSÉG fogalma közismerten számos nyelvi kifejezésben konstruálódhat meg. A SEBESSÉG a MOZGÁS tapasztalatával függ szorosan össze. Az élőlények meghatározó környezeti adaptációs képessége a mozgás, a megfelelő táplálék megszerzése és a fenyegető veszélyek elhárítása érdekében, tehát az életben maradás egy feltétele. Az észlelő lények a környezetük mozgásait is feldolgozzák saját testük mozgásán túl, ezért erről tapasztalataik összetettek. A mozgás sebessége meghatározó tényező. A gyors mozgás hagyományosabb magyar kifejezései közé tartozik például a *siet*, *robog*, *száguld*. Az ezredforduló innovatív kulturális rétegei, beszélőközösségei többek között az alábbi nyelvi kifejezéseket alkották meg a SEBESSÉG, a GYORS MOZGÁS fogalmára (csak az újító jelentések vannak megadva a felsorolásban):

- (1) *döf* gyorsan halad járművel
dönget gyorsan halad járművel
kilő 1. gyorsan elindul járművel 2. nagymértékben és gyorsan emelkedik (pl. tűzdeji árfolyam)
tép gyorsan halad járművel
zúz 1. gyorsan közlekedik járművel (motorral, autóval) 2. hangos, erősen ritmikus rockzenét játszik

Mindenyik felsorolt szójelentés a sebesség és az agresszivitás összejátszásán alapul: a szavak eredeti támadó, életre vagy tárgy épségére veszélyes jelentését forrástartományként metaforikus kiterjesztéssel a nagy sebességű mozgásra mint céltartományra alkalmazzák (a metafora szemantikai szerkezetére l. Lakoff–Johnson 1980; Kövecses 2005). E mozgások ember által járművel végrehajtott mozgások, amelyek a konceptualizációk szerint túlzóak az adott feltételek szerinti átlagos sebességű járműmozgásokhoz képest, ezért feltűnőek, veszélyesek vagy azok lehetnek.

Legalábbis a metaforikus kiterjesztések ezt sugallják bennfoglaltan, szemantikai megformáltságuk, azaz stílusuk révén. A beszélők a metaforikus kifejezésekben aktiválják a forrástartományt (DÖF, TÉP, ZÚZ), az szükséges a megértésükhöz, azzal együtt értik meg a metaforikus jelentést (GYORSAN MOZOG, HALAD). E műveletekkel az agresszív, másra támadó módon irányuló tartalmat is előhívják, még ha az a háttérben marad is. A szemantikai megformáltságból eredő hatásszándék és tényleges hatás többirányú lehet: a sebesség nagy mértékének a kiemelése, a túlzó mértéket leképező metaforikus fogalmi tartalom, az innováció és a feltűnés.

Hasonló szemantikai kategorizáció és metaforikus kiterjesztés tapasztalható a SIKER AKARÁSA fogalmának igei kifejezéseiben:

- (2) *hasít* sikeres, jól megy neki
hengerel sportcsapat nagyon erős az ellenféllel szemben nagy arányban győz
lenyom legyőz, megelőz (vmely versenyben, nem feltétlenül sportban); háttérbe szorít
nyomul önmagát előtérbe tolja, mindenáron v. erőszakosan érvényesülni akar

E második példában a közvetlen testi erő, a más testre irányuló szokatlanul nagy fizikai erőhatás tapasztalata és ebből létrehozott fogalma a kifejezések alapja.

Mindkét esetben a szemantikai szerkezet jellege adja az erős stílusértéket. Ezekben az esetekben már nem a stilisztikai konvenciónak való megfelelés mozgatja a beszélőket, hanem ellenkezőleg: a tradíció elvetése. A kipróbált, jól formált megszólalási módok dekonstrukciója történik, innovatív és neologizáló módon, még akkor is, ha maga a metaforikus kiterjesztés fogalmi és szemantikai szerkezete egyetemes. Ugyanis az egy fogalomhoz tartozó újító kifejezések nagy száma és szemantikai szerkezete, vagyis a fogalmi metafora forrás- és céltartománya közötti szemantikai távolság jelentős mértéke és szokatlan megfeleltetése és az ebből eredő stíluspotenciál nem volt jellemző a hétköznapi nyelvhasználatra korábban. Mindez egyúttal az eredetileg informális, bizalmas megformáltság kiterjesztését is eredményezi, egyszerre demokratikus és nivelláló módon. Am járulékos tényező, hogy „[a] több információ kevesebb elfogadást eredményez” (Luhmann 1998: 316), vagyis a több ismeret a világ, az emberi közösségek, az egyének (nyelvi) sokféleségéről nem csak passzív ismeret, hanem egyúttal készítő erő a saját elkülönülésre, a különbség mint alakító tényező fölismerésére és további megerősítésére.

Csak fölvetni lehet e helyt, hogy a retorika (sokak által vágyott) uralma a stíluson keresztül a hatásra, a sikerre összpontosíthat, és ennek eredményét ma nem lehet megjósolni, legfőljbbe nem feltétlenül alkotó irányára emlékeztetni. A történeti folyamatok emergens jellegűek: a résztvevő cselekvők nem feltétlenül tudják cselekedeteik eredményét, ahogy Keller (1990) a láthatatlan kéz elvében azt bemutatja, a közösségi autopoieszisz egyik lényegi tényezőjére utalva, nem kizárva a visszacsatolás lehetőségét. Talán ezért nem véletlen, hogy Benn főntebb idézett nézete visszhangzik Paul Valéry Mon Faust című művében: *Le style, c'est le diable.*

SZAKIRODALOM

- Barlow, Michael – Kremmer, Suzanne eds. 2000. *Usage-Based Models of Language*. CSLI Publications, California.
- Benn, Gottfried 2011. Nietzsche – ötven esztendő távlatából. In: *Esszék, előadások*. Kijárat Kiadó, Budapest, 186–96.
- Croft, William 2000. *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Longman. London.
- de Man, Paul 1999. Bevezetés. In: Hans Robert Jauf: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest, 407–30.
- Gauger, Hans-Martin 1995. Was ist eigentlich Stil? In: Stickel, Gerhard (Hg.): *Stilfragen. Institut für deutsche Sprache Jahrbuch 1994*. Walter de Gruyter, Berlin–New York. 7–26.
- Heidegger, Martin 1989. *Lét és idő*. Gondolat, Budapest.
- Jauf, Hans Robert 1999. *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Keller, Rudi 1990. *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Francke Verlag, Tübingen.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago–London.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticalization, and conceptual archetypes. In: Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.): *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York. 17–40.
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara 1985. On semantic change in a dynamic model of language. In: Fisiak, Jacek (ed.): *Historical Semantics*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 297–323.
- Luhmann, Niklas 1998. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor szerk. 1998. *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Áron Kiadó, Budapest.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 223–55.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2012. *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. ELTE, Budapest, 2012.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tomasello, Michael (ed.) 1998. *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.

Tolcsvai Nagy Gábor
egyetemi tanár

SUMMARY

Tolcsvai Nagy, Gábor

The role of linguistic formation in autopoietic and self-reflexive processes of culture

This paper sketches the role of style as a type of linguistic formation in Hungarian and European communities of the turn of millennium. Language is both the medium and the essence of autopoietic and self-reflexive cultural processes. Formerly, style used to indicate the degree of alignment with conventions; but from the second half of the eighteenth century, it gradually became one of the indicators of identity and individual divergence in everyday social behaviour. In that metamorphosis of the role of style, socio-cultural factors gained an ever increasing role (as opposed to the stylistic potential of the language system, often seen as an absolute value), developed and maintained by a cultural community via assigning sense to formation types by cultural attributions. Thus, with respect to the speaker, style is a matter of subjectification: the speaker, in generating style, is primarily involved in linguistic construal in an implicit manner. By the turn of the millennium, the function of style had been gradually changed within Hungarian culture by important urban-based or popular groups, networks, sociological or geographical layers of speakers. Such linguistic behaviour has an emergent character and is characterised by innovation and variety, the pursuit of momentary effect, and internet-based communication. The paper illustrates this point by metaphors expressing high-velocity movement and having an aggressive source domain.

Keywords: community, identity, individual, style, socio-cultural factors, subjectification

A jelentés története az irodalmi műalkotásokban**A beszédszerep nyelvi valósága
a *Ha negyvenéves...* esztétikai tapasztalatában**

Az irodalmi mű (fölcserélhetetlen) egyedisége elsősorban abból a körülményből vezethető le, hogy amit benne alkotott létesülésként a nyelv jóvoltából tudtul veszünk, az *alakítatlan formában* sehol nem férhető hozzá.¹ Vagyis „a művet csak akkor tapasztaljuk igazán, ha a közvetítést nem különböztetjük meg magától a műtől” (Gadamer 1984: 99). Ennyiben a „nyelvi megalkotottság” fogalma nagy részben maga is félrevezető. Az irodalmi mű ugyanis elsősorban olyan nyelvi megvalósulás, ahol nem valamely dolog ölt úgymond – utóbb róla valamiképpen le is választható – „nyelvi formát”, hanem ahol a közlés igényére dialogikusan ráhallgató olvasás a szöveget úgyszólván a nyelvbe visszavezetve segíti létezhez az írásban mondottakat. A mondottak létresegítőjeként az olvasás azonban – bár nélküle mindig néma marad a szöveg partitúrája – csak akkor képes közreműködni az esztétikai tapasztalat eseményében, ha ellen tud szegülni annak a saját kísértésének, hogy a költői nyelv materiális teljesítményét – a jelentéssztabilizáció érdekében – feláldozza az

¹ Ahogyan eredetileg Paul de Man fogalmazta: „[az] irodalom nem valami nyílt/átlátszó közlés, melyben adottnak tekinthetnénk a közlés és a kommunikációs eszközök közti világos megkülönböztetést” (Paul de Man 1986: 15).